

EUROPESE AANWEZIGHEID: GHANA

Harrie Leyten

Europese aanwezigheid

Hoewel uit opgravingen is gebleken, dat Ghana al meer dan 2000 jaar geleden bewoond was, is weinig bekend over het land en zijn bewoners tot de eerste schriftelijke verhalen werden opgetekend. Dit geschiedde vanaf het einde van de 15de eeuw, toen de Portugezen als eerste, gevolgd door Hollanders, Engelsen, Fransen, Zweden, Denen en Pruisen, er voet aan wal zetten en het land Goudkust noemden, in navolging van Ivoorkust, Peperkust, Slavenkust, namen die zij gaven aan de pas ontdekte gebieden aan Afrikaans westkust, op zoek naar kostbare mineralen, kruiden, en slaven.

Dankzij sterk verbeterde zeevaarttechnieken waren schepen in de 15de eeuw in staat de windstille wateren in de Atlantische Oceaan te omzeilen en West Afrika te bereiken. Nieuwsgierigheid en ontdekkingsdrang stuwden de Portugese kapiteins steeds verder naar het Zuiden. Beladen met exotische goederen keerden zij terug. Toen de slavenhandel op gang kwam, zochten zij een rechtvaardiging voor hun activiteiten in de verhalen, dat zij zich geroepen voelden om de 'heidenen' in de pas ontdekte gebieden te bekeren tot het christendom. Zij werden daarin gesteund door de Paus.

In 1471 verscheen het eerste schip met Portugezen voor de kust van een stad die zij Elmina (de mijn) doopten. Zij waren op zoek naar goud. In 1482 begonnen zij met de bouw van een kasteel op een landtong tussen de rivier en de oceaan. Portugal heeft vanuit dit kasteel handel gedreven met het achterland (vooral goud en slaven) tot 1638, toen de Hollanders van de WIC (West Indische Compagnie, opgericht in 1621) na een eerdere mislukte poging het kasteel wisten te veroveren. Daarvoor hadden zij een omtrekkende beweging gemaakt en het kasteel vanaf de landzijde (waar geen kanonnen stonden) aangevallen. Om een zelfde aanval door andere Europese mogendheden te voorkomen, bouwden zij een klein kasteel op de heuvel achter het grote Fort.

Dezelfde Hollanders hadden in 1612 al een klein kasteel gebouwd in het dorp Moree, waarvoor zij alle bouwmaterialen als stenen en hout, uit Holland hadden meegebracht. Het werd Fort Nassau genoemd.

Soms kregen de Hollanders kastelen in handen door verovering, zoals het Fort Sint Anthoni in Axim, dat in 1515 door de Portugezen was gebouwd, en in 1642 door de Hollanders werd veroverd, het Fort Sint Sebastiaan, in 1664 op de Portugezen veroverd, en het Fort Amsterdam, door Michiel de Ruyter in 1665 op de Engelsen veroverd. Fort Vredenburg werd in 1688 door de Hollanders zelf gebouwd, evenals Fort Leydsaemheid in Apam, dat door Willem Bosman werd gebouwd in 1697 en zo vernoemd omdat hij tot het uiterste getergd werd door de plaatselijke bevolking die met langzaam acties en burgerlijke ongehoorzaamheid duidelijk maakte niet gediend te zijn van een fort. Willem Bosman is de auteur van het boek: "Nauwkeurige Beschrijvinge van den Guinese Goud-, Tand- en

Slavenkust" (Amsterdam 1703), een historisch document van onschatbare waarde voor de kennis van west Afrika in de 17de eeuw.

In de hoofdstad Accra staan nog drie oude Forten: Christiansborg, in 1661 gebouwd door de Denen, in 1850 overgenomen door de Engelsen. Dit Fort is nu het presidentiële paleis. Verder het Fort Crèveceur, nu Ussher Fort, ooit door Hollanders gebouwd, later in Engels bezit, nu een gevangenis. Tenslotte Fort St. James, tot aan de onafhankelijkheid Engels. Het is nu een gevangenis.

Niet alle pogingen om een fort op de concurrentie te veroveren hadden succes. Het Kasteel Cape Coast werd in 1653 door de Zweden gebouwd als Carolusburg, maar in 1664 veroverd door de Engelsen. Vanuit dit kasteel kon men het Kasteel Elmina zien liggen. De aartsrivalen kwamen elkaar op deze manier zeer na. In 1665 deed Michiel de Ruijter een poging het kasteel te veroveren maar die mislukte. Het kasteel is in Engelse handen gebleven tot Ghana's onafhankelijkheid in 1957.

In de loop van twee eeuwen verrezen aan de kust van Goudkust zestig kastelen en forten of versterkte nederzettingen, van waaruit de verschillende Europese handelsmaatschappijen hun 'koopwaar' verscheepten naar hun moederlanden, of naar de plantages in Amerika.

In de 19de eeuw werd eerst de slavenhandel, later ook de slavernij, afgeschaft. Voor Nederlandse reders betekende dit het einde van een tijdperk. De Nederlandse overheid besloot in 1872 alle Nederlandse bezittingen in de Goudkust te verkopen aan Engeland. In Elmina herinneren nog enkele straatnamen en opschriften in het kasteel aan die periode. Een bijzonder monument ter herinnering aan de vele Nederlanders die in het slechte klimaat aan de Goudkust hun leven lieten, is het Nederlandse kerkhof, midden in de stad.

De forten waren op de eerste plaats bedoeld om de handelsbelangen te beschermen. Hier werden goederen vanuit het binnenland aangevoerd en opgeslagen tot een bevriend schip langs kwam om ze op te halen. Zolang het goud en ivoor of kruiden betrof, ging dit zonder problemen. Wanneer het om een slaventransport ging, lagen de zaken ingewikkelder. De slaven werden ondergebracht in onderaardse kelders zonder ramen. Vluchten was uitgesloten. Zij moesten gevoed worden en gelucht. Er moest worden gewaakt tegen het uitbreken van besmettelijke ziekten tot het volgende schip verscheen dat hen naar de plantages in Amerika zou brengen. Zij verlieten het kasteel door een kleine poort ("The door of no return") aan de zeezijde en werden onder strenge bewaking naar het schip gebracht.

Het Kasteel Elmina was het hoofdkantoor van de WIC aan de Goudkust. Hier woonde de Gouverneur met zijn staf en een garnizoen soldaten.

De meeste forten waren klein en hadden een kleine bezetting. Aan het hoofd stond een Opperkoopman, geassisteerd door een of meer commiezen en een magazijnmeester. Verder waren er enkele soldaten ter verdediging van het fort en zijn bewoners. De meeste van hen kwamen zelden of nooit buiten de veilige omgeving van het fort. Dit had vooral te maken met de onbekendheid met de buitenwereld, het dagelijkse leven van de 'inboorlingen', en de angst voor (dodelijke) ziekten zoals malaria en andere koortsen, waartegen geen medicijnen bestonden. Het leven in de forten was meestal saai en kleurloos. Het is niet verwonderlijk dat de mannen veel dronken en relaties aangingen met vrouwen uit de

omliggende dorpen. Wanneer hooggeplaatste officieren en bewindvoerders in de grote kastelen (zoals Elmina) kinderen verwekten bij Afrikaanse vrouwen, kregen deze kinderen vaak de naam van hun (Nederlandse) vader. In Elmina wonen nog Ghanezen met namen als Bartels, Vroom, De Veer en andere.

Invloed op de eigen cultuur

De Europese bewoners van de Forten en kastelen gaven Europese namen aan de plaatsen waar zij woonden. Veel van die namen zijn de officiële namen geworden van de intussen tot steden uitgegroeide dorpen van toen. Toch gebruiken de Ghanezen in hun dagelijkse taalgebruik nog steeds de oude namen. Zo wordt Cape Coast (de naam door de Engelsen gegeven) nog steeds Oguaa genoemd, Elmina (het Portugese de mijn) heet nog steeds Edina, Winneba (waarschijnlijk de verbastering van het Nederlandse Windebaai) heet nog steeds Simpa. Hoe groot de invloed van de kasteel bewoners op de plaatselijke bevolking was, hing ook af van de houding van de 'inboorlingen' tegenover de 'buitenlanders'. Waren zij Brits gezind, dan werden de Nederlanders na de verovering van het Fort genegeerd, of omgekeerd.

Voor de Britse invloed is sinds het midden van de 19de eeuw, toen steeds meer forten in Engelse handen kwamen, steeds groter geworden, zeker nadat Zuid Ghana in 1874 een Britse kolonie werd. Die invloed was om begrijpelijke redenen het grootste in de steden waar de Britse aanwezigheid het sterkst was, zoals rond de forten langs de kust. Met uitzondering van het uiterste Westen van Ghana waar de Nzima wonen, het Oosten waar de Ewe wonen en de hoofdstad Accra waar de Ga wonen, is het gehele middengedeelte van de 300 km lange kust het woongebied van de Fanti. Het zijn de matrilineaire Fanti die paramilitaire organisaties hebben opgezet in een patrilineaire structuur (zonen kiezen de 'company' van hun vader). Iedere gemeenschap telt tussen de twee en de acht zogenaamde *Asafo companies*. In zeker opzicht zijn zij te vergelijken met de Schuttersgilden in Zuid Nederland. Hadden zij vroeger waarschijnlijk een taak als beschermers van de gemeenschap tegen vijanden (andere gemeenschappen), sinds de pacificatie door het koloniale bestuur, waarbij gewapende conflicten niet werden getolereerd, zijn deze *Asafo companies* vooral kleurrijke, folkloristische gebeurtenissen geworden, waarbij de rivaliteit tussen de verschillende *companies* soms heftige vormen kan aannemen. Toch zijn zij niet geheel zonder maatschappelijke relevantie want in tijden van burgerlijke onvrede kunnen zij tegenwicht geven aan de willekeur van traditionele heersers. De structuur van iedere *company* is georganiseerd langs militaire lijnen, met commandanten, kapiteins, geweren (antieke 'Long Danes'), sabels, helmen, trommels en vooral veel martiale vaandels en vlaggen. Deze vaandels bestaan uit een groot doek (katoen) waarop in appliqueer techniek figuren zijn genaaid die verwijzen naar gebeurtenissen in het verleden waarbij de 'andere' *company* door de 'onze' werd vernederd. De beeldtaal op de vlaggen is voor buitenstaanders moeilijk te begrijpen, maar kan voor de 'andere' *company* aanleiding zijn zijn gram te halen. Bijna alle vlaggen tonen in de linker bovenhoek de vlag van Ghana (groen, goud, zwart met een ster in het midden). Vlaggen die op die plaats de Britse vlag tonen (*the Union Jack*) dateren nog uit de koloniale tijd (vóór 1957).

In veel Fanti steden hebben de *Asafo companies* huizen gebouwd in een bijzondere architectuur. Deze zogenaamde *posuban* zijn creatieve aanpassingen van koloniale huizen met twee of drie verdiepingen (geheel onbekend in de traditionele architectuur van de

Fanti), Europese schepen die de Goudkust plachten aan te doen (omdat er geen natuurlijke havens bestonden, gingen zij een eind uit de kust voor anker, om met behulp van sloepen aan land te komen), en de robuuste vormen van de forten en kastelen. Meer recente *posuban* zijn klaarblijkelijk geïnspireerd door kerkelijke (lees: neogotische) architectuur. Alle vertonen versieringen in de vorm van beelden van mensen, variërend van Adam en Eva tot matrozen of soldaten tot afbeeldingen van levende of recent overleden personages uit de eigen Company.

Deze *posuban* zijn niet bewoond, maar dienen als prestige object voor de *Asafo company* en worden gebruikt als opslagruimte voor de parafernalia die gebruikt worden tijdens de jaarlijkse feesten.

Culturen van Noord Ghana.

Noord Ghana verschilt in bijna alles van Zuid Ghana. Ligt het Zuiden in de Regenwoud zone met het gehele jaar door regens, het Noorden wordt droger en droger naarmate men dichterbij de Sahel komt. Dankt het Zuiden zijn welvaart aan minstens twee oogsten per jaar, aan goud, diamant, bauxiet, mangaan en aan handelsgewassen als cacao, koffie, en rubber, het Noorden kan ternauwernood zijn eigen bevolking voeden met de oogsten van yam, cassave en maïs. Alleen katoen levert inkomsten op uit de internationale handel.

De geschiedenis van beide gebieden verschilt ook aanzienlijk. In het Zuiden wonen de Akan sprekende volkeren, waarvan de Ashanti vanaf de 18de eeuw een strak georganiseerd koninkrijk waren en door veroveringen en het aangaan van diplomatieke betrekkingen omliggende volkeren tot diep in de huidige Ivoorkust, aan zich verbonden. Vooral de volkeren in het huidige Noord Ghana vormden voor de Ashanti een reservoir voor hun slavenhandel. De volkeren van Noord Ghana zijn door de eeuwen heen klein gebleven, leefden tamelijk geïsoleerd van elkaar en konden daardoor geen vuist maken tegen de expeditie van slavenhalers uit het Zuiden en ook niet tegen de veroveringstochten van grote koninkrijken ten Noorden, zoals de Mossi in het huidige Burkina Faso. De meeste volkeren in dit gebied zijn in de laatste eeuwen overgegaan tot de Islam, al hebben zij hun oorspronkelijke religieuze en culturele tradities tot op zekere hoogte weten te behouden. Men ziet dit dualisme terug in hun jaarlijkse festivals: zij tonen daar hun autochtone cultuur, die democratisch was en gericht op de cultus van de aarde (ooit werden deze samenleving geleid door de zogenaamde *Priesters van de Aarde (tendana)* en niet door politieke leiders); tegelijkertijd vertonen deze festivals sterke Islamitische elementen met een nadruk op centraal gezag. Overblijfselen uit de oudste culturen zijn zichtbaar in de inheemse danskostuums (bedekt met amuletten), hoofddekzels versierd met antiloopt hoorns en kauri schelpen, leren tassen, dansschorten en pijl en boog.

De festivals met duidelijke Islamitische invloeden zijn herkenbaar aan de indrukwekkende optochten met paarden die leren wapenrusting dragen en versierd zijn met amuletten, kleurrijke kwasten en tuigage, en op deze manier de rijkdom en het prestige van de islamitische vorst benadrukken. (Cole en Ross, p.202)

Is het Zuiden overwegend christelijk, het Noorden is overwegend islamitisch. Het meest opvallend zijn de moskeeën die gebouwd zijn in de zogenaamde Soedan architectuur: zij zijn opgetrokken in leem (zoals ook de huizen) met dikke muren, smalle deuren en in het interieur veel zuilen om de overspanningen zo klein mogelijk te houden en het gevaar op

instorten zo veel mogelijk te beperken. Het bouwen van minaretten is praktisch onmogelijk vanwege de erosie door zware regens (in de regentijd tussen april en september) en het zwakke bouw materiaal (leem). In plaats daarvan hebben deze moskeeën een soort kantelen en torens die de vorm hebben van termietenheuvels en deze gebouwen een opvallend verticaal uiterlijk geven. Er bestaan nog maar weinig moskeeën in deze stijl. De bekendste is die van het dorp Larabanga, bij de ingang van het Mole Game Reserve.

Lobi

In het gebied waar Burkina Faso, Ivoorkust en Ghana bij elkaar komen, wonen de Lobi, een bevolkingsgroep van ruim 165.000 mensen. Zij wonen in het vlakke savanne land, verbouwen er gierst, sorghum en mais en houden geiten en koeien. Deze laatste dienen echter vooral om de bruidschat te kunnen betalen of om boetes te betalen die in de traditionele rechtspraak worden opgelegd en voldaan moeten worden met een of meer koeien. Zij wonen in lemen huizen, die soms lijken op burchten, omdat zij naar de buitenwereld zeer gesloten zijn en slechts één ingang hebben. Een huis kan bestaan uit verschillende, soms tien of meer, wooneenheden. Het grootste is dat van de familieoudste, de patriarch. Ieder van zijn vrouwen en ook ieder van zijn getrouwde zonen heeft een eigen woning binnen het complex. De Lobi hebben van oudsher veel waarde gehecht aan hun identiteit als familie eenheid. Ze hebben zich fel verzet tegen invloeden van buiten. Zo zijn zij als een van de weinige bevolkingsgroepen in dit gebied nooit overgegaan tot de Islam. Zij hebben zich tot diep in de 20ste eeuw heftig verzet tegen 'bemoeienis' door de (koloniale) overheid en tegen 'modernisering'. In de laatste tijd is dit snel aan het veranderen. In de keukens staan aluminium pannen, de mannen rijden brommer en hebben draagbare radio's.

De Lobi vertellen graag hun scheppingsverhalen. Ooit leefden de mensen volledig gelukkig. Zij hoefden niet te werken, want God zelf gaf hen te eten en waren nooit ziek. Om gelukkig te blijven, mochten de mensen niet stelen en geen vrouwen roven, elkaar niet doden en elkaar niet bedriegen. Maar de mannen wilden meer vrouwen en gingen die roven. Dat gaf strijd en oorlog. Het gevolg was dat God zich afkeerde van de mensen, hen geen voedsel meer gaf, maar in plaats daarvan een hak, zodat de mens 'in het zweet des aanschijns' zelf zijn voedsel moest verbouwen. Voordat God zich voorgoed terugtrok, schonk hij de mensen *thila*, wezens die hen in de nieuwe situatie zouden helpen. De *thila* hebben op hun beurt de mens beloofd hem te helpen, op voorwaarde dat hij de geboden en verboden respecteert die door hen aan de mens worden opgelegd. Ieder dorp heeft zijn *thila*; ieder huis heeft zijn *thila*. Zij zijn onzichtbaar maar worden aanwezig gebracht in beelden en aardewerken kruiken die staan opgesteld in het heiligdom. Hier zal de familieoudste bij het krieken van de dag zijn *thila* begroeten, hen om raad vragen voor het welzijn van zijn familie en hen offers brengen. Ook bij de ingang van een huis staan *thila* opgesteld: een lemen verhoging met twee conische torentjes. Soms zijn het herkenbare mensachtige figuren. Zij beschermen het huis en zijn bewoners. Op deze *thila* worden offers gebracht van kippen en eieren. Om te weten wat de wensen van de *thila* zijn of om een oplossing te vinden voor een huiselijk probleem, of om te weten te komen waarom iemand ziek geworden is, wordt een orakelkundige geraadpleegd. Dit wordt *divinatie* genoemd. (Zie elders in deze Reader).

Gebruikte literatuur:

- Anquandah, K.J.: *Castles and Forts of Ghana*. 1999
- Briggs, Philip: *Ghana*. Bradt. 2007
- Cole, Herbert M. and Doran H. Ross: *The Arts of Ghana*. UCLA. 1977
- Dantzig, A. van: *Forts and Castles of Ghana*. Sedco.1980
- Heuvel, Aad van den: *Willem Bosman in Goud en Slaven*. Meulenhoff, Amsterdam. 1981
- Kyeremateng, A.A.Y.: *Panoply of Ghana*. Longmans. 1964
- Meyer, Piet: *Kunst und Religion der Lobi*. Museum Rietberg, Zürich. 1981
- Roy, Christopher and Thomas G.B.Wheelock: *Land of the Flying Masks. Art and Culture of Burkina Faso*. Prestel, Munich / London. 2007